

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. І.І.Мечникова

СИНЯВСЬКА Леся Іванівна

УДК 883-2 189/193

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ АКТИВНОЇ
ОСОБИСТОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. (НА МАТЕРІАЛІ
ДРАМАТУРГІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА В.ВИННИЧЕНКА)

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Одеса - 2000

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Одеському державному університеті ім. І.І.Мечникова

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, професор

Паньков Анатолій Іванович,

Одеська державна юридична академія

в.о.ректора державної юридичної академії

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент

Панченко Володимир Євгенович,

Кіровоградський державний педагогічний

університет ім. В.К.Винниченка,

завідувач кафедри зарубіжної літератури та компаративістики;

кандидат філологічних наук, доцент

Сподарець Володимир Іванович,

Південноукраїнський державний педагогічний

університет ім. К.Д.Ушинського,

завідувач кафедри української мови та літератури

Провідна установа: Дніпропетровський державний університет

Захист відбудеться 29 березня 2000 р о 13.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради, шифр К 41.051.02 в Одеському державному університеті ім. І.І.Мечникова (65058, Одеса, Французький бульвар, 24/26, ауд. 91).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова (65057, Одеса, вул. Преображенська, 24).

Автореферат розіслано "29" лютого 2000 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Черноіваненко Є.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сутність людини, її моралі, етики, смислу життя та діяльності, стосунків і взаємин з іншими людьми і суспільством – ці проблеми завжди були в центрі уваги літератури.

Унікальність ситуації рубежу століть полягає у прагненні художнього героя розірвати коло традиційних для реалістичної літератури ознак. Багатьма літературознавцями (В.Агєєва, Т.Гундорова, М.Євшан, С.Павличко) період зламу століть пов'язується з виникненням нової, модерної течії в українській літературі. Утверджувалася модерна течія не паралельно народництву, а як бунт проти нього. Саме із появою модернізму митці звертаються не до типових, а до індивідуальних характеристик людини, на перший план виходять не соціальні, а психологічні проблеми. Звідси – прагнення збагнути таємниці людської психіки, потайні, підсвідомі структури, інтерес до психологічного аналізу, що відкриває простір для вияву безлічі характерів, факторів впливу на формування цих характерів.

Для Лесі Українки та В.Винниченка – двох найяскравіших митців зламу століть, представників модерної течії в українській драматургії – ця проблема була надзвичайно важливою і непростюю. Обоє вони стали на бік особистісної, а не колективістської моралі, обравши, таким чином, об'єктом зображення індивідуальне неповторне “Я”. На жаль, індивідуалістичні мотиви творчості Лесі Українки досліджувалися мало, хоча потужний їх струмінь відзначали М.Євшан, М.Зеров. Та детальної розробки, монографічного опису особистісних, індивідуалістичних проявів у творчості поетеси немає і досі.

В.Винниченка часто звинувачували у пропаганді нових вчень і теорій, в індивідуалізмі, але характерні ознаки його вияву на рівні художнього персонажа-образу теж не досліджувалися належним чином.

А тим часом активна особистість – це той новий персонаж, що знайшов своє буття у художніх концепціях особистості Лесі Українки та В.Винниченка. Спільним для обох митців є інтерес до такої особистості, що здатна протиставити себе натовпу, масі. Активність такої особистості якраз і проявляється у цьому протистоянні, у здатності до індивідуального бунту. Це найбільш яскраво демонструють драми Лесі Українки та В.Винниченка. Новаторство у архітектоніці та різноманітності форм, парадоксальність ситуацій, незвичайний тип персонажів, концентрація уваги авторів на емоційно-психічному стані героя у п'єсах привертала увагу і літературознавців, і критиків, робили твори у свій час часто дискусійними (“Кассандра”, “Одержима” Лесі Українки; “Великий Молох”, “Memento” В.Винниченка).

Тяжінням до психологізму пояснюється і поява *нових типів* у творах обох драматургів. Один з перших цю особливість помітив М.Рудницький (1936): “Винниченко мав той природний розмах...поставити питання руба, вивести тип гостро протиставлений пересічному середовищу” (Рудницький, 1936).

Нарешті аргументом на користь актуальності аналізованого питання є ще одна обставина. Донедавна імена цих митців ставити поруч було неможливо, тим більше зіставляти, досліджувати у плані порівняння їхні твори.

Стан дослідження обраної теми. Рецепція творчості Лесі Українки протягом ХХ століття показово характеризує основні підходи до аналізу її творів. Радянським літературознавством, як правило, досліджувалися її революційно-демократичні ідеї, вишукувалися атеїстичні натяки, вивчалоя “революційне оточення”, Леся Українка називалася поеткою “досвітніх огнів”, “другом робітників”.

Індивідуалістичні мотиви її творчості, широкі філософські уподобання, інтерес до людини літературознавців не цікавили.

Оглядовий характер стосовно досліджуваної нами проблеми мають і праці українських літературознавців, які зверталися до спадщини Лесі Українки вже у незалежній Україні (В.Агеєвої, Т.Гундорової, М.Кузнєцова, С.Павличко, С.Хороба).

Щодо особистості та творчості В.Винниченка маємо ще складнішу ситуацію. Критики-сучасники звинувачували В.Винниченка у пропаганді нових теорій і вчень, в ніцшеанстві, відступі від традицій народництва. Особливості його творчої і політичної біографії призвели до заборони на Україні його імені та творів майже на 60 років. Однак, твори В.Винниченка виходили друком у США, Франції, Канаді, п'єси не сходили з європейської сцени. Українські дослідники в діаспорі: Ю.Бойко, Д.Донцов, Г.Костюк, Є.Маланюк, Л.Онишкевич досліджували доробок митця. На жаль, вони не дали повної характеристики, системного аналізу творчості В.Винниченка.

Новий період у винниченкознавстві пов'язується з рубежем 80-90-х років. В Україні почали видаватися невідомі і перевидаватися відомі твори В.Винниченка, з'явилися ґрунтовні дослідження його творчості, здійснені О.Гнідан, Л.Дем'янівською, Л.Мороз, В.Панченком, С.Хоробом.

Серед цих досліджень окремо треба виділити працю Л.Мороз “Сто рівноцінних правд”. Парадокси драматургії В.Винниченка”(Київ, 1994), де вперше ґрунтовно аналізується драматургія В.Винниченка у філософському аспекті.

Необхідність повернення творчої спадщини В.Винниченка на Україну, глибшого вивчення діяльності і творчості Лесі Українки та В.Винниченка, зіставлення їхніх “концепцій активної особистості” допомагають у виявленні нових і актуальних у наш час ідей, тез, думок, що є ще одним аргументом актуальності та новизни досліджуваного питання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами університету, кафедри. Дисертаційне дослідження виконувалося в межах кафедральної теми “Українська література в контексті української культури”, яку розробляють члени кафедри українознавства Одеського державного

університету ім. І. І. Мечникова. Тема і план-проспект дисертації схвалені на засіданні вченої ради філологічного факультету 18 листопада 1997 року.

Отже, тема дисертації та її підготовки цілком вписуються у план наукової роботи кафедри, факультету, університету.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є визначення особливостей художньо-естетичних концепцій активної особистості у драматургії Лесі Українки та В.Винниченка; з'ясування факторів, які визначили зміст авторських концепцій; зіставлення цих концепцій особистості, пошук спільного і відмінного. Для реалізації мети ставились такі завдання:

- виявити основні, типові риси активних особистостей – персонажів твору;
- провести дослідження художнього аналізу письменниками проблеми “людина-соціум”;
- дослідити вплив архетипних чинників українського менталітету на художнє формування драматургами концепцій активної особистості;
- проінтерпретувати співвідношення понять “влади”, “волі” як основи самовизначення героїв Лесі Українки та В.Винниченка;
- визначити засади художньої інтерпретації індивідуального самовияву особистості (індивідуалізм, жертвність, глибина та інтенсивність переживання);
- простежити співвідношення понять “влади та жертвності” в характерах літературних персонажів обох митців.

Матеріал дослідження – драматургія Лесі Українки та В.Винниченка. Нами проаналізовано десять драматичних творів Лесі Українки (“Одержима”, 1901; “На руїнах”, 1901; “Три хвилини”, 1905; “Кассандра”, 1907; “У пущі”, 1909; “На полі крові”, 1909; “Руфін і Прісцилла”, 1911; “Адвокат Мартіан”, 1911; “Камінний господар”, 1911; “Оргія”, 1913) та десять п'єс В.Винниченка (“Дизгармонія”, 1906; “Великий Молох”, 1907; “Щаблі життя”, 1907; “Memento”, 1909; “Базар”, 1910; “Брехня”, 1910; “Співочі товариства”, 1911; “Натусь”, 1912; “Між двох сил”, 1919; “Пророк”, 1929). Обмежуємось саме цими творами, де, на наш погляд, проблема активної особистості є однією з основних і яскраво виражених.

Об'єктом дослідження обрано активну особистість як літературний персонаж у драматичній спадщині обох митців. Досліджено основні, типові риси цих літературних персонажів шляхом зіставлення драматичних творів обох письменників. Драматургія митців досліджувалась

не ізольовано, а у контексті їх жанрово та сюжетно різноманітної творчої спадщини, враховуючи особливості складного процесу розвитку української літератури кінця XIX – початку XX століття.

Теоретичною основою дослідження є осмислена з позицій об’єктивного історизму філософія персоналізму, екзистенціалізму, яка інспірувала естетичні рефлексії Лесі Українки та В.Винниченка як представників модерної течії української літератури зламу століть. З українських надбань беремо до уваги праці В.Агеєвої, М.Вороного, Л.Гаєвської, О.Гнідан, Т.Гундорової, Л.Дем’янівської, М.Драй-Хмари, М.Євшана, О.Забужко, М.Зерова, Н.Калениченко, Л.Мороз, С.Павличко, В.Панченка, І.Франка.

Із зарубіжних джерел – дослідження Ю.Бойка, Д.Донцова, Л.Залевської-Онишкевич, Г.Костюка, Є.Онацького, В.Петрова, П.Руліна, Б.Цимбалістого, М.Шлемкевича.

Загальнофілософські засади дисертації пов’язуються з іменами А.Адлера, М.Бердяєва, Г.Гадамера, Ф.Ніцше, З.Фрейда, К.Юнга, П.Юркевича, осмислюються з позицій історизму, опосередковуються в цій праці теорією діалогічності стосовно драматургії В.Винниченка та положенням ідеологічності драматичної спадщини Лесі Українки. Все це в комплексі визначає вибір методів дослідження. У роботі використано типологічний та порівняльно-історичний методи.

Новизна дисертації полягає в тому, що в ній вперше здійснено монографічний опис концепції активної особистості як літературного персонажа саме у драматургії. Активна особистість концептуально не аналізувалася у творчості жодного письменника кінця XIX – початку XX ст. Активні особистості у творах обох письменників об’єднує специфічно трактований кожним письменником індивідуалізм. Уперше досліджується поняття особистості на рівні художнього образу, що дає змогу виділити нові типи літературних персонажів – активних особистостей, достатньо помітних у творах Лесі Українки та В.Винниченка. Виявлений горизонт індивідуально неповторних рис цих персонажів надзвичайно широкий, що дає змогу говорити про їх типовість. У цьому й полягає їх художня й естетична цінність, адже драматичний доробок обох митців дає змогу вийти на аналіз психічного складу характеру народу, нації, українського менталітету.

Практичне значення результатів дослідження зумовлюється тим, що вони допомагають заповнити “білі плями” при цілісному теоретичному аналізі літературного персонажа, поповнюють галерею художніх типів портретами активних особистостей мало дослідженого періоду української літератури кінця XIX – початку XX ст. Ці нестандартні “живі” (у описі справжніх митців) портрети “активних героїв” можуть бути цікавими і для науковців – філософів, психологів, соціологів, навіть політиків, які зараз активно вивчають сутність людини, роль особистості в історичному процесі.

Матеріали дисертації можуть бути використані при читанні вузівських спецкурсів з історії літератури кінця XIX – початку XX ст., враховані в монографічних дослідженнях про творчість Лесі Українки та В.Винниченка.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження викладалися у доповідях та повідомленнях, виголошених на першій міжвузівській конференції “Роди і жанри літератури”, присвяченій пам’яті професора Г.А.Вязовського (Одеса, 1997), міжнародній науково-практичній конференції “Сім’я в системі соціальних інститутів” (Одеса, 1997), та другій міжвузівській конференції “Роди і жанри літератури”, присвяченій пам’яті професора Г.А.Вязовського (Одеса, 1999).

Дисертація обговорена на спільному засіданні кафедр української літератури та українознавства Одеського державного університету ім.І.І.Мечникова.

Основний зміст дисертації. Дисертація (171 с.) складається зі вступу, 4 розділів, висновків, списку використаних джерел (185).

У вступі розкрито основні поняття з досліджуваної проблеми, обґрунтовано вибір теми, підкреслено актуальність дослідження, визначено мету і завдання роботи, обґрунтовано наукову новизну дисертації, її практичну та наукову вагу.

У першому розділі, “*Проблема активної особистості: чотири етапи пізнання*”, аналізується історія зародження та функціонування понять особистість, індивідуальність, менталітет на українському ґрунті (1.1). У пункті 1.2. аналізується стан дослідження проблеми особистості. Шляхом типологічних зіставлень та узагальнень виділяємо умовно чотири етапи у цих дослідженнях.

Перший (етнографічний або фольклорний) етап – це думки з праць відомих філологів, істориків, етнографів XIX ст., що вперше серйозно зацікавилися мовою, фольклором, історією, етнографією українського народу і з інтересом (правда, часом – пунктирно) відзначили помічені особливості українського менталітету (Ал. Павловський, 1818; М. Максимович, 1827.; М. Костомаров, 1861; М. Драгоманов, 1900 та ін.): прагнення до свободи, відчайдушність, хоробрість, релігійність, фантазійність, меланхолійність і т.д. Коментарів такі праці майже не дають, обмежуючись констатацією фактів.

Дослідження, що можуть ілюструвати *другий етап процесу*, – це праці ідеологів націоналізму, які, стверджуючи самобутність нації, обстоювали державотворення України. Різноманітні за змістом, різного часу написання та обсягу, вони однаково послідовно виражали прагнення українців визначитися в одвічному тяжінні народу до особистісного самозосередження, самообґрунтування. (Порівн. Я. Ярема, 1937; Ю. Липа, 1938; Д. Донцов, 1943; В. Липинський, 1953).

Досить часто риси національного характеру українців пов'язувалися цими дослідниками із строкатим етнічним складом населення, географічними чинниками і вважалися однією з причин бездержавності України.

Своєрідно трактують український менталітет, особистість українця праці науковців української діаспори. Це, власне, *третій етап* у ході аналізу проблеми. Ці праці стали широко відомими і доступними тільки у незалежній Україні. (Див., напр.: М. Шлемкевич, 1954; зб. “Українська душа”, Торонто, 1956; Є. Маланюк, 1962).

Викликають інтерес роздуми дослідників щодо вольових прагнень, комплексу жіночості у характері українця, щодо спрямування всієї енергії “в себе”, на розуміння свого місця в світі. Останнім часом інтерес до конкретної людини – особистості, індивідуальності поряд з філософами, психологами, соціологами активно виявляють вітчизняні літературознавці – триває сучасний, можна сказати, широкий і плідний *четвертий етап* процесу (Див. монографії О. Забужко, 1993; В. Нарівської, 1994; Л. Мороз, 1994; статті в журналах “Філософська і соціологічна думка”, “Сучасність”, “Слово і час”: М. Поповича, 1995; І. Лисого, 1995; І. Прибиткової, 1995; В. Ятченко, 1995).

Дослідники, як правило, накопичують з різних джерел і прагнуть узагальнити наявний вже матеріал з цієї проблеми, дають ряд цікавих визначень української особистості, українського характеру, українського менталітету.

При аналізі активної особистості в драматичних творах Лесі Українки та В.Винниченка (1.3.) ми спираємося на узагальнені філософські, літературознавчі положення, виявлені в опрацьованій літературі з питання. Найбільш цікавий теоретичний матеріал ми засвідчили у працях М.Євшана “Леся Українка”, 1910; Д.Донцова “Дух нашої давнини”, 1943; “Поетка українського рiсорджементо”, 1994; Л.Мороз “Сто рівноцінних правд”. Парадокси драматургії В.Винниченка”, 1994; В. Панченка “Будинок з химерами”, 1998.

Здійснений у дисертації аналіз образів активних особистостей певною мірою торкається всіх вищеназваних аспектів дослідження з урахуванням, звичайно, питомої ваги кожного аспекту відповідно до теми (1.4.).

У розділі другому, “Самовизначення як морально-етична основа активної особистості”, йдеться про виявлені відмінності у поглядах Лесі Українки та В.Винниченка на особистість та шляхи її самовизначення. Ці погляди розкриваються не тільки у художніх творах письменників, але формуються у філософсько-етичному трактаті В.Винниченка, роздумах, літературно-критичних статтях Лесі Українки.

Цей розділ складається з параграфів, у яких викладені філософсько-естетичні засади творів Лесі Українки (2.1.), розкривається “теорія щастя” В.Винниченка (2.2.), характеризується індивідуалізм як одна з основних рис характеру активних особистостей у драматичних творах Лесі

Українки (2.3.), характеризується індивідуалістичний бунт героїв В.Винниченка (2.4.), докладно розкриваються морально-етичні основи активної особистості (2.5.).

Самотворення особистості у драматургії Лесі Українки, як правило, йде двома шляхами:

- шляхом пробудження з п'їтьми, звільнення від рабства;
- шляхом повернення у п'їтьму, в “камінну владу” ілюзій.

При цьому самоусвідомлення особистості часто проходить через руїну, шляхом знищення фізичної субстанції. Такий процес “творення – руїни” у драмах Лесі Українки виступає одним із важливих аспектів “життєвої ситуації” персонажів; їхні роздуми і пошуки завжди близькі менталітету українця, в якому б убранні не виступали герої, в якій би країні не відбувалася дія у п'їсі.

Наприклад, у “Камінному господарі” письменниця моральні цінності виділяє як найголовніші у житті вільної людини. Чотири типи характерів особистостей, дві площини (реальна та ірреальна) дії дають можливість Лесі Українці у п'їсі зобразити персонажів в поєднанні свідомого і несвідомого, розумового і чуттєвого, інтуїтивного і раціонального, змалювання конфлікту у житті героя в моменти самовизначення, коли кожен шукає сам для себе і в собі ідеал – самовизначається.

Герой драматичних творів Лесі Українки – активна особистість - сповідує власну мораль, бо для людини, на думку письменниці, основні цінності душі лежать у ній самій (спасіння чи осуд) і людина вміє і повинна їх виборювати.

Устами своїх персонажів В.Винниченко пропагує нову мораль “чесності з собою” – злагодженого, щасливого життя. А пізніше розвиває ці думки в послідовну теорію-філософський трактат “Конкордизм” (від лат. – *concordantia* – узгодження), – і саме вона стає основою індивідуалізму – помітної риси літературних персонажів письменника. В.Винниченко випробовує принцип “чесність з собою” при описі найбільш крайніх, екстремальних ситуацій (отруєння Мироном Антоновичем матері – “Щаблі життя”; вбивство Кривенком немовляти – сина – “Memento”). За задумом письменника, герої твору йдуть на страшні злочини заради принципу узгодження життя із своїми штучними програмами. “Принцип – люди” драматурга відштовхують від себе, тому особистість протистоїть проявам крайнього індивідуалізму. На нашу думку, характерологічні ознаки персонажів В.Винниченка не властиві ментальності українця, уяві нашої людини про гармонію світу (а як наслідок) і суспільного ладу. Саме тому “кривенки” та їм подібні сприймаються як штучні герої, як данина теоретичному експерименту митця. Правда, бурхливе і трагічне життя, як відомо, давало В.Винниченкові матеріал для таких узагальнень. Леся Українка у теоретичних працях і особливо устами створених нею художніх образів засвідчує інтерес до іншого типу особистостей. Філософською основою її світогляду став стоїцизм. Вона рано усвідомила себе українкою, а своє оточення українським (не російським чи європейським), завжди

бачила себе часткою української інтелігенції. Це було самовизначення не тільки своєї національності, а визначення і ствердження всього українського. І у її творчості особливо актуальним завжди проступало “тяжіння до свободи”, властиве її рідному народу.

Персонажі драм В.Винниченка вважають основною соціальною мораль, хоч не завжди її дотримуються. Цей супротив соціальній моралі веде його героїв до індивідуалізму. І саме цю рису персонажів В.Винниченка однією з перших помітила Леся Українка, а витоки індивідуалізму його героїв вона вбачала в неоромантизмі. У трактовці В.Винниченка, його герої керуються біологічним інстинктом і протиставляють себе соціуму. Підсумовуючи:

1. В обох письменників можна констатувати зміну традиційних поглядів на індивідуальність, пошуки нових підходів до вирішення проблеми особистості, які пояснюються інтересом письменників до теорії егоцентризму та елементів екзистенціалізму у концепції особистості.

2. Обидва митці у різні періоди творчості цікавилися неоднаковими типами особистості. У Лесі Українки це діапазон від прометеїзму, революційно-демократичних ідеалів до триумфу індивідуалізму (порівн.: Жірондист – “Три хвилини”; Мавка – “Лісова пісня”; Доллорес – “Камінний господар”; Тірца – “На руїнах”; Міріам – “Одержима”). Персонажі В.Винниченка від загальнолюдських ідеалів прямують до індивідуалізму та егоїзму. Але, на відміну від “одвертих” циніків європейської філософії, вони переживають трагедію Добра і Зла в душі при пошуках індивідуального поклику; при зміні у самовизначенні, будучи справжніми індивідуальностями, вони свої можливості неспроможні використати, самоствердитися у протистоянні оточуючих їх традицій. (порівн.: Мирон Антонович – “Щаблі життя”; Кривенко – “Memento”; Сліпченко – “Між двох сил”; Цінність Маркович – “Базар”).

3. На думку багатьох дослідників, національний індивідуалізм, оригінально осмислений (див. праці Т. Гундорової; М. Драй-Хмари; М. Євшана; М. Зерова; О. Лубківської; Л. Мороз; В. Панченка), стає сутністю героїв Лесі Українки і В.Винниченка. Саме він передбачає протиставлення особистого суспільному, плекає мораль, яка орієнтує на егоїзм “і в крайніх формах призводить до анархізму, цинізму, і нігілізму”. Наголосимо, що самоцінність кожної людської особистості наприкінці XIX ст. протистояла соціалістичному “Ми”. В цій дилемі між “я” і “ми” Леся Українка та В.Винниченко стали на бік особистісного “я”. Ця спільність позицій репрезентувала у їхній творчості різні типи особистостей, які потребують подальшого дослідження

4. Драми, інші художні твори обох письменників, їхні філософські роздуми, яскраві портрети особистостей, здатних до самовизначення, помічених і відтворених талановитими письменниками, нам здається, прекрасно ілюстрували потреби і проблеми цілої нації у певний час.

Розділ третій, *“Художнє освоєння проблеми влади та жертвовності”*, присвячено аналізу рис особистості, які (наприклад, філософами, психологами, політиками і, звичайно, письменниками) часто розглядалися як визначальні для людини і в людині. Письменники при створенні образів сильних, активних особистостей (особливо в драматургії) виявили інтерес до героїв, що прагнули до влади, з одного боку, і були здатні йти на жертви або приймати жертви – з іншого.

Проблема влади і пов'язана з нею воля до жертви виступає як однаково болюча і складна для героїв у творах обох письменників. Герої драм Лесі Українки та В.Винниченка, як правило, еволюціонують у двох напрямках: експансією особистого у світ чи у “творення себе”. На думку митців, прагнення до влади завжди переплітається з жертвовністю (жертву приймають або приносять).

Леся Українка (інтерес до окремих найбільш яскравих рис особистості виявився у неї в останній період її творчості) постійно представляє в драмах своїх героїв у ситуації вибору “влада-жертва”, але й показує “шлях до себе”, який можна здійснити тільки через важкі випробування (жертва) (3.1).

Дух незламності, сильна воля, владність –це робить її персонажі привабливими, підносить їх, виділяє з-посеред усіх, визначає особистість. На думку поетеси, соціальні умови впливають на таких персонажів (людей) опосередковано (див.: Доллорес – “Камінний господар”; Жірондист – “Три хвилини”; адвокат Мартіан – “Адвокат Мартіан”; донна Анна – “Камінний господар”).

Ця тема визначає основну колізію багатьох її драм; конфлікт буття і обов'язку(а конкретніше – влади і жертвовності) часто є провідним. Саме ця дилема штовхає людину на жертву, самопожертву і – до втрати особистісних рис (“У пущі”; “Камінний господар”; “Руфін і Прісцілла”). Влада і жертва тут поряд, вони невіддільні.

Персонажі Лесі Українки розуміють владу (це, звичайно, думки самої поетеси) як моральний закон; але диктат волі вони спрямовують на себе, а не на оточення. У небуденній важкій боротьбі з собою вони прагнуть “своїм життям до себе дорівнятись”. І влада для літературних героїв поетеси – перш за все відповідальність за себе.

Власний закон вони сповідують, йому слідує і підкоряються: це заглиблені в себе, осібні, самотні люди; але самотність, їх випробовуючи, – загартовує і витворює з них неповторні індивідуальності, активні особистості. І саме така активна особистість вміє, може, прагне свідомо протистояти загалу, приносячи себе в жертву. Випробування жертвовністю (так можна твердити, виходячи з аналізу драм Лесі Українки) – найвищий прояв людяності. А самопожертва – це і творення особистості. Руфін, наприклад, сприймає жертву як найпереконливіший вираз самоствердження, а Прісцілла, жертвуючи собою (фізична смерть), утверджує віру як основу свого життя.

У В.Винниченка воля до жертви розкривається через феномен вчинку екзистенції. Вдосконалення людської особистості, стверджує драматург, можливе тільки при розширенні обріїв її свободи. Але, прагнучи, як правило, абсолюту, його персонажі порушують традиційну мораль. Два типи людей яскраво протистоять у п'єсах В.Винниченка: ті, що вимагають жертви (вони мають владу чи прагнуть до неї), і ті, що приносять себе у жертву. Найбільш цікаві в цьому плані п'єси “ Брехня” і “Натусь”: за задумом письменника, в них досить обґрунтовано показано, що жертва для діючих осіб – потреба життя, сенс їхнього буття. Письменник ще й наголошує (це одна з його улюблених тез), що напівсвідомі якості (і жертвність у тому числі) виявляються людьми не тільки в особистому, але й – особливо – в суспільному житті (“Дизгармонія”, “Великий Молох”, “Дочка жандарма”).

На відміну від героїв Лесі Українки, персонажі драм В.Винниченка розуміють владу як здатність сильної особистості підпорядковувати своїй волі інших. Влада, на думку письменника, дає право своєрідній індивідуальності (а саме неповторні, оригінальні люди – в центрі творів драматурга) дотримуватися власнествореного етико-психологічного закону “чесності з собою”, який герої В.Винниченка нав'язують оточуючим як універсальний спосіб буття. Не свідомість (як у Лесі Українки), а спосіб буття є моральним законом “чесності з собою”. Проблему влади герої В.Винниченка (а це, – власне, погляди письменника) вважають не тільки моральним, але й соціальним законом. Тобто, за В.Винниченком, активна особистість має моральне й соціальне право стверджувати свою владу над іншими; за соціальним статусом це різні люди – інтелігенти, студенти, робітники, – але всі вони сенсом життя вважають боротьбу (порівн.: Мирон Антонович – “Щаблі життя”; Мартин – “Дизгармонія”; Кривенко – “Memento”), підкреслюють свою винятковість, прагнуть (без відповідальності) вищої влади над усіма; хочуть звільнення від загальноприйнятої моралі – і свободи для моралі своєї. Це, власне, породження індивідуалізму, близьке до егоцентризму, конформізму. Такий процес нівелює індивідуальність особистості.

Впадає в око особливий інтерес В.Винниченка до внутрішнього стану персонажа; усі герої його драм внутрішньо багатогранні, “розчленовані”. Драматург майстерно відтворює у п'єсах не результат, а самий процес психічних станів своїх героїв: життя для таких людей -боротьба, активність, дія, рух до влади. Вважаючи себе винятковими, стверджуючи себе за рахунок інших, такі люди претендують на роль провідників нації, такими себе бачать.

1. Як бачимо, влада і жертвність, ставлення до них – наріжні камені, на яких часто випробовується справжня активна особистість, – дуже цікавили і Лесю Українку, і В.Винниченка. Аналіз розуміння і розв'язання цієї проблеми у досліджуваних драмах виявляє значний незбіг (якщо не полярну розбіжність) і теоретичних переконань письменників, і, відповідно, створених митцями образів.

2. Персонажі Лесі Українки у пошуках влади і виявах жертвності виявляють прометеїзм духу, навіть при ваганнях не змінюють позиції, не скоряються долі. Її герої викликають повагу і захоплення.

3. Персонажі В.Винниченка – підкреслено “нові люди” на порозі нової епохи – свідомо протиставляють себе закону, щоб утвердити свою владу над людьми будь-якою ціною. Таємне прагнення до влади (“тінь”), нездатність до співчуття, жертвності (але вимагання жертви від інших) існує в таких людях поряд. І якщо образ “тіні” перемагає, – застерігає В.Винниченко, – стережись біди. (3.3.).

Розділ четвертий – “Жіноче” та “чоловіче” у героїв Лесі Українки та В.Винниченка” – складається із параграфів, де викладені погляди Лесі Українки на феміністичні ідеї (4.1.), характеризуються типи жіночих образів Лесі Українки та В.Винниченка у порівняльному аспекті (4.2.), визначається місце жіночих образів Л.Українки та В.Винниченка у феміністичному дискурсі.

1. Леся Українка сприймала фемінізм як ідею рівноправ’я жінки і чоловіка, як ідею, сформовану і теоретично доведену, що й утверджувала своїми творами. Героїні Л.Українки прагнуть “...рівності, позитивності, СППВ–існування як СППВ–діяльності двох суб’єктів, а не підлеглості пасивного об’єкта активному суб’єктові-суверену” (Агеєва, 1989).

2. Ось чому поетеса послідовно вводить в українську літературу жінку – особистість, що бореться (інколи перемагає) за своє право на індивідуальність (Кассандра – “Кассандра”, Доллорес – “Камінний господар”), доводить, що жінка заслуговує право на свободу і рівноправність разом з чоловіком (Прісцілла – “Руфін і Прісцілла”; Одержима – “Одержима”).

3. Героїні Лесі Українки (на думку Т.Гундорової) здатні жити в ситуації “внутрішнього дискурсу”, несуть в собі одвічне відчуття, навіть знання гармонії, постійно підтверджують правильність своєї узгодженості з етичними законами буття (Тірца – “На руїнах”; Мавка – “Лісова пісня”).

4. Вольова жінка, на думку Лесі Українки, може більш гармонійно – порівняно з чоловіком – сприймати, вирішувати життєві проблеми: вона тісніше пов’язана з перевагою в ній “материнського, жіночого” первня української вдачі.

5. Мабуть, саме тому у більшості драм Лесі Українки вольове (як вважають часто – чоловіче) начало репрезентують жінки, сильні, владні натури. Навіть переживаючи трагедію втрати одвічного жіночого призначення – бути дружиною і матір’ю, – вони не втрачають особистісного сприймання дійсності, а, навпаки, підносяться до героїчного самоствердження (Міріам – “Одержима”; Тірца – “На руїнах”; Кассандра – “Кассандра”).

Всупереч традиції активність Леся Українка пов’язує з жінкою, а чоловік виступає пасивним суб’єктом.

В.Винниченка – драматурга завжди цікавлять взаємини чоловіка і жінки, особливо в новій – історичній, соціальній, родинній ситуації.

Жінка в художній системі творів В.Винниченка задумана і послідовно представлена у боротьбі за свою “самість”, як правило, в ситуації парадоксального експерименту, весь час доводячи свою рівність чоловікам, які сприймають її зверхньо та деколи іронічно.

1. Правда, жінки у драмах В.Винниченка боротьбу за незалежність сприймають як основу, сенс життя і всіляко доводять це.

2. Проте, на думку письменника, жінці недоречно підкреслювати свою здатність до жертвності – вона швидше диктується їхнім особистим егоїзмом (Катря – “Великий Молох”).

3. Майже у всіх творах В.Винниченка персонажі – жінки служать хибним ідеалам, зраджуючи своє одвічне єство (Ольга, Лія – “Дизгармонія”; Секлетія Лазарівна – “Співочі товариства”), і тому виглядають дещо комічно, хоч, власне, їх неможна за це осуджувати (Сніжинка – “Чорна Пантера та Білий Ведмідь”; Надія – “Над”). Драматург твердо стоїть на позиції – у боротьбі за свої права жінка втрачає жіночість.

4. Вольове начало, на відміну від Лесі Українки, В.Винниченко співвідносить перш за все з персонажами – чоловіками, які і доводять свою зверхність та винятковість насамперед диктатом власної волі, соціальним статусом. У суперечці воль, за задумом письменника, частіше перемогу одержує чоловік, але плата за це висока: внутрішня роздвоєність і спустошеність; така перемога – штучна, не варта ціни, яку за неї заплачено. Жінки, прагнучи волі, платять за неї ще більше, ніж чоловіки. Це і втрата жіночості, жертва частиною свого я.

У висновках подаються узагальнення поглядів Лесі Українки та В.Винниченка на проблему особистості що стосуються трактовки самого поняття особистості, визначення індивідуально-неповторних та типових рис персонажів – активних особистостей.

1. Змінна, історична категорія особистості (зокрема активної особистості) здавна привертає увагу дослідників – гуманітаріїв(істориків, етнографів, філософів, юристів, політологів) і розглядається у різних наукових аспектах (расовому, географічному, історичному, соціологічному, культуроморфічному), кожен з яких є дуже важливим для нашого дослідження. У науковому, філософсько-художньому, національному осмисленні проблеми активної особистості нами помічено і виділено орієнтовно чотири послідовних періоди. У дисертації особистість визначається як особа, в якій поєднуються загальнолюдські і соціально-специфічні, неповторно індивідуальні риси.

2. Можна констатувати, що, в залежності від характеру, ступеня обдарування, світогляду та світосприймання, етичних та художньо-естетичних уподобань, зрештою, часу життя та творчості письменників зацікавлює досить чітко обмежене коло зображуваних активних особистостей. І

кожен письменник знаходить “свою нішу”, в якій розміщує образи активних особистостей. Коли йдеться про аналізовану драматургію

- це ті, що уособлюють (якщо говорити узагальнюючи) гостре зіткнення індивідуалізму та “колективної правди”, герой-індивідуаліст цікавить обох митців, але розуміння індивідуалізму у них не збігається;
- це особистості, активність яких спрямована не на зміну соціального ладу чи на революційну боротьбу, а перш за все на пізнання себе (яке веде до розуміння інших); розуміння таких персонажів у драматургів не тотожне;
- це, звичайно, інколи й “ходульні” чи “занадто ідеальні”, несумісні з часом і суспільством персонажі. Особистості – персонажі Лесі Українки слідує іманентному закону буття, гармонійність світу пов’язують із гармонією власної душі. Особистості – персонажі В. Винниченка здійснюють самостворення за рахунок інших, це, як правило, персонажі-циніки, персонажі-егоїсти. Усвідомлення неможливості досягнення гармонії в суспільстві робить таку особистість трагічним персонажем, створює індивідуаліста, розтерзаного протиріччями та багатоликими власними “Я”. Так у В. Винниченка з’являються образи особистості, розщепленої на Тінь і Персону, Маску і Обличчя: Тінь і Маска замінюють правдиве єство людини, зрештою такі образи переростають під пером письменника в особистість-символ.

3. Впадає в око незбіг (часом – полярна несхожість) у поглядах Лесі Українки і В. Винниченка на окремі принципово важливі риси особистості, на спрямування її активності. Особливо чітко це виявляється при аналізі прагнення особистості до влади, здатності до жертвності, при зіставному аналізі особистостей – чоловіків і жінок.

4. У аналізованих драмах активні особистості обов’язково діють в екстремальних ситуаціях: чи йдеться про античні, середньовічні часи з складними філософсько-світоглядними (прометеїзм) дискусіями у Лесі Українки, чи про перші пожовтневі роки і побутові “приземлені” сімейні драми та філософські роздуми (“тінь”, “чесність з собою”, “конкордизм”) у В. Винниченка.

5. Обоє письменників (якщо йдеться про типологічні узагальнення) об’єднує прагнення до виявлення і підкреслення у активних особистостей непересічних рис українського менталітету, психічного складу характеру нації, народу.

Прийнята митцями концепція особистості є і способом художнього освоєння дійсності, і своєрідною формою участі письменника в суспільно-історичному житті країни у певний час.

Список опублікованих автором робіт за темою дисертації

1. Творчість Лесі Українки у світлі феміністичного письма // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць. – Одеса, 1997. – Вип. 112. – С. 224-228
2. Концепція особистості в драматургії Володимира Винниченка та Лесі Українки (до постановки проблеми) // Проблеми сучасного літературознавства. – Випуск 3. – Одеса, 1999. – С.150-164.
3. Феміністична критика про творчість Лесі Українки // Перспективи. – Одеса, 1999. – № 3. – С. 5-9.
4. Індивідуалізм як основа концепції особистості в творчості Лесі Українки // Проблеми сучасного літературознавства. – Випуск 5. – Одеса, 1999. – С.126 - 132.

Синявська Леся Іванівна. Художньо-естетична концепція активної особистості в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. (на матеріалі драматургії Лесі Українки та В.Винниченка). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. – Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова, Міністерство освіти і науки України, м. Одеса, 2000.

У дисертації досліджується художньо-естетична концепція активної особистості на матеріалі драматургії Лесі Українки та Володимира Винниченка, де особистість розуміється як неповторна індивідуальність в поєднанні соціально-специфічних та індивідуально неповторних рис, активність якої направлена на власне самовизначення. Це особистість, що протиставляє себе загалу, слідує власним законам і максима́м буття, що дає змогу говорити про індивідуалізм цих літературних персонажів, який, однак, специфічно трактується кожним з митців.

Ключові слова: активна особистість, воля, влада, жертва, маска, національний характер, образ-символ, самовизначення, тінь, український менталітет.

Синявская Леся Ивановна. “Художественно-эстетическая концепция активной личности в украинской литературе конца XIX – начала XX века (на материале драматургии Леси Украинки и В.Винниченко)”. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. Одесский государственный университет. Одесса, 2000.

Защищается рукопись, в которой исследуются типы литературных героев – активных личностей – в драматическом творчестве Леси Украинки и В. Винниченко. Личность понимается как неповторимая индивидуальность в сочетании общечеловеческих и социально-специфических

черт. Поиск своеобразных, неповторимых особенностей характера дает возможность выделить среди литературных персонажей яркие личности. Личность реализует себя как в отношениях с окружающим миром, так и в отношении к самой себе. Драматургия Леси Украинки и В. Винниченко рассматривается в неоромантическом контексте, что, бесспорно, дает возможность нового и оригинального прочтения драматических текстов писателей. Проблема активной личности – одна из ведущих в драматических произведениях Леси Украинки и В. Винниченко: в них изображается, в основном, личность, которая противостоит коллективу. Общая черта характера литературных героев драматургии Леси Украинки и В. Винниченко – активных личностей – индивидуализм, трактовка которого, однако, в исследуемых произведениях отличается от традиционного толкования этого понятия в литературе. Желание освободить свое “Я” от влияния большинства дается нелегко. Чаще всего через разрушение (иногда и физическую смерть), которое становится началом создания своего нового “Я”. Для героя – активной личности – драматургии Леси Украинки важен путь разрушения – созидания. На этом пути активная личность следует исключительно призыву собственной души. Для персонажей – активных личностей – драматургии В. Винниченко это иной путь. Свою неповторимость, своеобразие, индивидуализм они противопоставляют традиционной морали. Веря в себя, в свою исключительность, они жаждут изменений социального плана. Активность направлена не на себя, не на самосозидание, а на созидание новых отношений с новыми людьми. Это ведет к саморазрушению, к потере своего “Я”, “дисгармонии”.

Активным личностям в исследуемых произведениях присуще стремление к свободе, индивидуальному бунту; в определенных ситуациях они характеризуются чертами эгоизма, прометеизма. Все эти черты характера прослеживаются в ситуациях самоопределения, способности к жертвенности, стремлении к власти. Писатели подчеркивают существенное влияние на формирование активной личности архетипных структур украинского менталитета.

Ключевые слова: активная личность, воля, власть, жертвенность, индивидуализм, маска, национальный характер, образ-символ, самоопределение, тень, украинский менталитет.

Sinyavskaya Lesya Ivanovna. “Artistic-aesthetical concept of active personality in the Ukrainian literature of the end of the 19th – the beginning of the 20th century (based on Lesya Ukrainka’s and V.Vinnitchenko’s drama)”. Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Candidate of philological sciences. Speciality 10.01.01 – Ukrainian literature. Odessa State University. Odessa, 2000.

In the dissertation presented for defense various types of literary characters – active personalities – in the drama of Lesya Ukrainka and V.Vinnitchenko are investigated. Personality is understood as unique individuality combining in itself common to all mankind and specific social traits of character. The search

for original, unique peculiarities of character enables the researcher to single out bright personalities among literary characters. Personality realizes itself both in its relationships with the world at large and in its relation to its own self. The drama of Lesya Ukrainka and V. Vinnitchenko is viewed in neo-romantic context, which offers an opportunity of a new and original interpretation of their works. The problem of active personality is one of the leading in the drama texts of these authors: they depict mostly a personality opposed to the collective. The general feature of such literary characters – active personalities – is individualism, the interpretation of which, however, differs in the works under consideration from the traditional interpretation of this notion in literature. The desire to free one's "I" from the influence of the majority does not come easily, most often through destruction (and sometimes physical death which marks the beginning of the creation of one's own "I". Important for the character – active personality – of Lesya Ukrainka's drama is the road from destruction to creation. On this road active personality follows exclusively the call of its own soul. It is an altogether different road for Vinnitchenko's active personalities. They oppose their originality, uniqueness and individualism to traditional morals. Believing in themselves, in their own exclusiveness they long for social changes. Their activeness is aimed not at themselves, not at their self-creation, but at establishing new relations with new people. This leads to their self-destruction, the loss of their own "I", to disharmony.

Active personalities in the works under analysis are characterized by aspiration for freedom, individual revolt; in some situation they are characterized by egotism and promethiasm. All these traits can be traced in situation of self-determination, ability for self-sacrifice, aspiration for power. The writers emphasize the essential role of archetype structures of Ukrainian mentality on the formation of active personality.

Key words: active personality, individualism, mask, national character, image-symbol, self-determination, shadow, Ukrainian mentality.